

Bojan Varjačić Rajko¹

Predstavitev knjige Robert Whitaker: *Epidemija neke medicine: Farmakološko čarostrelstvo, psihiatrične droge in osupljivi vzpon duševnih bolezni v amerikaniziranem svetu*²

Book review Robert Whitaker:

***Anatomy of an epidemic: Magic Bullets, Psychiatric Drugs,
and the Astonishing Rise of Mental Illness in America***

Psihoterapevti se pri svojem delu neizogibno srečujemo s pacienti, ki jemljejo psihiatrična zdravila. Terapevti, ki delamo v okviru javnega zdravstva, v večji meri sodelujemo tudi s psihiatri. Psihiatri (ki so včasih tudi psihoterapevti) pa že po definiciji predpisujejo zdravila. V vseh primerih je psihoterapevtov odnos do zdravil pomemben del njegove identitete, obarva pa tudi njegove intervencije in odnos do pacientove stiske. V skladu s tem se psihoterapevti nahajamo nekje na spektru od popolnega zavračanja do popolnega sprejemanja ali celo spodbujanja rabe zdravil. Kaj odvrnete pacientu, ko vas povpraša, ali se vam zdi, da bi moral začeti jemati ali prekiniti s terapijo? Kdaj in po kakšnih merilih se o tem odločajo pacienti? In mi? Če imamo do zdravil določeno stališče, je pomembno tudi, kako ga pojasnujemo, to pa je odvisno tako od naše etične pozicije kot od poznavanja učinkov zdravil. Nenazadnje se vprašanje medikacije vplete tudi v zasnovo našega terapevtskega okvirja. Obstajajo psihoterapevti, ki obravnavo pogojujejo s tem, da pacient ne jemlje zdravil, še nedolgo tega so tako ravnali na oddelku za psihoterapijo nevroz in osebnostnih motenj Centra za mentalno zdravje v Ljubljani. Na drugi strani so terapevti, ki bodo pacienta s hudo duševno motnjo vzeli v obravnavo le, če jemlje zdravila, ki naj bi preprečevala hujše dekompenzacije in s tem zavarovala psihoterapevtski proces ali odrešila terapevta, da ne bo trepetal pred nevarnostjo pacientovega samomora. Povsem po občutku bi dejal, da se je v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji odnos psihoterapevtov do zdravil omehčal, da se je torej razkorak med psihiatri in

¹ Dr. Bojan Varjačić Rajko, spec. klin. psih. in psihoterapevt, bojcus@yahoo.com

² Knjigo je prevedel Branko Gradišnik, izdajatelj in založnik pa je UMco, d. d., Zbirka Preobrazba, 2021.

psihoterapevti v tem smislu zmanjšal. Verjetno ste tudi vi v zadnjem času pogosto slišali, da ima psihoterapija – podobno kot zdravila – moč, da vpliva na možganske povezave in da delujeta psihoterapija ter medikacija v isto smer, obe pa želita le dobro. Občutek, da nas medicina jemlje resno, je dober, kajne?

Zdaj pa h knjigi, ki bo v Sloveniji izšla letos poleti. Njen avtor, novinar Robert Whitaker, je leta 1994 soustanovil založbo CenterWatch, ta pa se je ukvarjala s poročanjem o poslovnih plateh kliničnega preizkušanja zdravil. »Bralstvo so nam zagotavljali farmacevtska podjetja, zdravstvene izobraževalne ustanove, zasebna zdravniška praksa in Wall Street. Povečini smo o panogi pisali na način, ki je bil do nje prijazen. Na klinične preskuse smo gledali kot na del procesa, ki na tržišče vpeljuje izboljšane zdravstvene prakse, in poročali o finančnih plateh rastoče panoge.« A v okviru svojega dela se je Whitaker srečal s primeri etično spornih praks, kar ga je vodilo v intenzivno raziskovanje psihiatrične panoge in je leta 2002 kulminiralo v izdaji knjige *Mad in America*. (Na osnovi knjige je kasneje nastala spletna stran madinamerica.com, ki je vir informacij in forum za vse, ki jih zanima tozadevna resnica.)

Epidemija neke medicine je razdeljena na pet delov. Prvi del uvede problematiko in opiše nekaj osebnih zgodb pacientov. V drugem delu se avtor posveča zgodovini razvoja psihiatričnih zdravil. V tretjem delu izvemo, kako so zdravila nastajala, učinkovala in se raziskovala za posamezne bolezni oziroma motnje: shizofrenija, depresija in tesnoba, bipolarna motnja ter ADHD, tako se torej spoznamo z anksiolitiki in uspavali, antidepresivi, antipsihotiki, uravnalci razpoloženja ter stimulansi. V četrtem delu Whitaker povzame moralo predhodnih poglavij in dokončno opravi z vprašanjem, ali gre za utvaro ali prevaro. V petem delu pa podrobneje predstavi nekatere rešitve, ki bi lahko postale alternative striktno medicinskemu modelu; največ se posveti finskemu primeru obravnave ljudi z diagnozo shizofrenija, ki ga je leta 1969 vpeljal psihiater in psihoanalitik Yrjö Alanen in ki uspešno deluje še dandanes.

Whitaker v besedilo vseskozi vnaša zgodbe pacientov ter lastne vtise in pričevanja, ki jih je zbral ob obiskih civilnih in državnih duševnozdravstvenih pobud, pa tudi farmacevtsko-psihiatričnih srečanj, kar knjigo izdatno popestri, glede avtorja pa dobimo vtis, da se je v zadevo res poglobil, se angažiral in pokazal dobršno mero človečnosti. Izpostaviti velja tudi pisateljev odlični slog s pravšnjo mero sarkazma, humorja ter slikovitih prisposodob, ki v slovenskem prevodu pridobijo še več sočnosti.

Kaj in koliko napisati, da bralk in bralcev ne bi odvrnili od branja te zanimive in v bistvu šokantne knjige? Izraz »šokantna« je vsekakor bolj na mestu kot »kontroverzna«, kajti drugi izraz preveč zrelativizira izsledke in etične nasledke knjižnega dela. A seveda je »Epidemija« kontroverzna, saj je v farmacevtski

in psihiatrični stroki pričakovano vzbudila odpor in strah. A prav to, da je knjiga postala kontroverzna, je del problema, verjetno širšega problema, ki ga lahko opazujemo povsod, kjer sta v igri velik denar ter ugled stroke in posameznikov. Ko sem bral to knjigo, sem se seveda moral vprašati tudi o lastnem poklicu psihoterapevta, o sledenju nekim resnicam in pristopom, ki so uveljavljeni, a ne nujno dobri. Bi zmožeg priznati napako? Sem eden tistih, ki bo resnico zakril, da bi ohranil kontinuiteto identitete ali ne tvegala konflikta s kolegi? Vsekakor psihiatru, ki je bil nečesa naučen, zdaj pa se mu to postavlja pod vprašaj, ob branju te knjige ne bo lahko. Kar pa ne pomeni, da se ne splača, kakršenkoli že bo rezultat tega branja.

Whitaker podrobno preuči zgodovino psihiatrije z ozirom na metode, ki vplivajo na telo, največ pa se seveda posveti zdravilom. Študira primarne vire, išče in najde napake v metodologiji raziskav, zamolčevanja, pristranskosti, selektivno in zavajajočo retoriko, primerja izide zdravljenj oseb z duševnimi motnjami pred odkritjem in po odkritju psihotropikov, razkriva lobije ter silni propagandni stroj, ki prepričuje s podobami srečnih ljudi, zavajajočimi podatki o zdravilih ter retoriko kot npr. »depresija je možganska bolezen«, »omogočimo shizofrenim novo življenje«, »pomagajmo že končno vsem, katerih depresija je bila doslej neprepoznana« ipd. V ta namen Whitaker preučuje tudi laične publikacije, revije, časopise, brošure, radijske in TV oddaje, ki tako ali drugače predstavljajo resnico o zdravilih. Svoje trditve podpre s številkami in citati, vseskozi pa izhaja iz duha določene dobe, ki vpliva na pojav ali vračanje določenih praks v psihiatriji in z njo povezanih dejavnosti. Whitaker krepi glasove znotraj psihiatrične stroke, ki so bili spregledani, neobjavljeni ali po krivem demantirani.

Eno glavnih sporočil te knjige je, da je imela psihiatrija resnico v bistvu ves čas pred seboj. Ni šlo na primer za to, da bi psihiatrija dokazovala eno, »neodvisni preiskovalci« pa drugo. Whitaker ne zapiše nič novega, nič, česar ne bi vsaj kateri od avtorjev znotraj psihiatrije že sam izrazil. Psihiatrija sama se je vseskozi soočala z mankom dokazov o učinkovitosti zdravil in s stranskimi učinki, ki nekateri niso le nedolžni in kjer gre pogosto za vprašanje življenja in smrti. Kljub metodološkim pomanjkljivostim (pomanjkanje dolgoročnih študij, pristransko izbrani vzorci, napačna obravnava placebo učinka) je bila slika jasna. Vendar pa ni ustrezala, kot temu pravi prevajalec Branko Gradišnik, »kemokraciji«!

Kako so nastala psihiatrična zdravila? Je psihiatrija odkrila vzroke psihičnih bolezni? Ali depresivna oseba res trpi zaradi pomanjkanja serotoninina, shizofrena pa dopamina? Ali so zmanjšani volumni možganov ter motnje nevrottransmitterskih sistemov posledica bolezni ali jemanja zdravil? Ali otrok, ki je bil depresiven in je jemal antidepresive, potem pa postal tudi maničen,

v resnici bipolaren? Je torej antidepresiv odkril bipolarnost, ki je bila prej maskirana, kot trdita avtorja ene od raziskav? Ali pa je antidepresiv kriv za vse večjo pojavnost bipolarnosti, znotraj le-te pa za vse več pojavov hitrega cikliranja?

Od kod tak porast duševnih motenj pri otrocih? »Ni še dolgo tega, ko se je na šolskih dvoriščih trlo zabušantov, odrinjencev, mladih sadistov, škilfotrov, pezdetov, ritualiznikov in še vseh mogočih drugih dobro prepoznavnih stereotipov, vsi pa so veljali za bolj ali manj normalne. Nikomur se ni sanjalo, kaj naj zdajle od takšnih otrok pričakuje, kar se tiče prihodnosti, ko bodo odrasli. V tem je bila prvina sijajne negotovosti življenja – zabušant iz petega razreda se je lahko na dvajseti obletnici mature prikazal kot premožen podjetnik, jokica pa je medtem postala imenitna igralka. Danes pa je na šolskih dvoriščih videti vse več otrok z diagnozo duševne motenosti – najbolj razvpite oblike so motnja pomanjkljive pozornosti in hiperaktivnosti, depresija, pa bipolarnost.«

V ZDA (in nedvomno še marsikje) kljub odkritju zdravil za duševne motnje slednjih čedalje več, pojavnost pogosto narašča eksponentno, vzporedno z njo pa delež invalidov, ki prejemanje denarno pomoč. Kako je uspelo psihiatrom in farmacevtom ter z njimi povezanim državnim inštitucijam, ki bdijo nad duševnih zdravjem populacije, prepričati ljudi v resnico, ki je drugačna, pogosto pa povsem nasprotna od tiste, ki se kaže v samih raziskavah in osebnih pričevanjih uporabnikov?

Kako je psihiatrija izkoristila notoričnost scientološke cerkve v ZDA za promocijo svojih zdravil?

Ste vedeli, da je Salvador Dali podprl promocijo slovitega Miltowna, anksiolitičnega zdravila, s tem, da je za neki kongres ustvaril razstavno umetnino? »Udeleženci so v korakali v zatemnjen, klavstrofobičen tunel, ki naj bi predstavljal notranjost gosenice – se pravi, to je bila upodobitev tesnobnosti – ko pa so na drugi strani stopili ven na svetlo, so uzrli zlatega »metulja spokojnosti«, ki je bil upodobitev metamorfoze od meprobamata. 'Z Miltownom do Nirvane' – tako je Dalijev eksponat opisal Time.«

Če izsledke dane knjige vzamemo kot povsem veljavne, se nam izrisuje slika, ki jo je irski psihiater David Healy še v času komunističnega vzhodnega bloka opisal takole: »Kar se tiče miselnega nadzora v današnji psihiatriji, je enak družbenemu nadzorstvu v Vzhodni Evropi.« Vendar Whitaker ni dokončno radikalen. Zdravilom ne odreka potenciala za zdravljenje, pridružuje se glasovom znotraj psihiatrije, ki zagovarjajo smotrno rabo, oprto na znane mehanizme delovanja, izhajajočo iz stiske in situacije vsakega posameznega pacienta.

Iz vsega, kar navaja knjiga – ki je pedantno podprta z dokumenti in drugimi dokazi – pa nesporno izhaja, da psihiatrična zdravila, praviloma že po nekaj mesecih uporabe, spremenijo in pohabijo možgansko funkcijo.

Pri poskusih poznejšega odtegotovanja, še posebno »na suho«, se praviloma pojavljajo odtegnitveni simptomi, žal pa psihiatri v njih vidijo bodisi recidiv ali pa nove simptome, ki so potrebni dodatne diagnoze in seveda dodatnega zdravljenja z dodatnimi psihotropnimi sredstvi. Medikalizacija vsakdanjega življenja, ki odpira tržišče za plasman teh zdravil (Gradišnik zanje predlaga neologijo »bolnila«), je posebno v Ameriki, a tudi v drugem amerikaniziranem svetu dandanes tako učinkovita, da pomirjevala prejemajo malčki, ki se zvečer upirajo zaspati. Seveda so po šestnajstih letih pomirjeval pri osemnajstih godni za uvrstitev med prejemnike skromne invalidnine, kajti za delovno (in srečno) življenje niso več zmožni.

Epidemija neke medicine se bere kot mešanica znanstvenosti, novinarskega raziskovanja, osebnih izpovedi, trilerja, detektivke in tragedije. Slovenski prevod Branka Gradišnika je odličen in ponuja čudovito bralsko izkušnjo. Tudi če so določene kritike Epidemije (ki jih lahko najdete na spletu) deloma ali povsem na mestu, glavnega sporočila knjige ni mogoče zares ovreči. Whitakerjeva seminalna knjiga je v svetu vzbudila dosti zanimanja in ni le glas vpijočega v puščavi. Potrebno ji je prisluhniti in integrirati nova znanja v svoje delo. Vsakdo od nas ima možnost in etično dolžnost, da prispeva k humanizaciji obravnave duševnih stisk, Epidemija neke medicine pa je orodje, ki nam pri tem lahko pomaga.